

РІВНЕНЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНЬКОЇ ОДА
КЗ «РІВНЕНЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» РОР

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XXII

*Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
«Культурна спадщина в умовах війни:
виклики та стратегії збереження»*

Відповідальний за випуск: *Алла Жижкевич*
Упорядники: *Оксана Яремчук, Ольга Морозова*

Комп'ютерна верстка та дизайн: *Віктор Луц, Ольга Морозова*

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Збірник наукових праць. Випуск XXII: матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Культурна спадщина в умовах війни: виклики та стратегії збереження»/ упор. Яремчук О., Морозова О. Рівне, 2024. 203 с.
іл., табл.

ББК 63.3 (4 Укр) 61

Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО

ІГОР СВЕШНІКОВ І ГУРІЙ БУХАЛО В НАУКОВОМУ СТУДІЮВАННІ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У РІВНЕНСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

На початку ХХІ ст. Україна переживала складний період своєї історії. Зміна формації, цінностей, пріоритетів та менталітету її громадян вплинула на визначальну роль музею як соціального інституту, де музейна справа — одна з найяскравіших та найважливіших сфер людської діяльності. Українські музеї, як скарбниці народної пам'яті, у всі роки незалежності є джерелом духовних сил, збереження колективної пам'яті, збагачення та розвитку інтелекту нації.

Музейна справа є частиною системи духовного життя громадян України, який безпосередньо впливає на їхню освіту, розвиток і виховання, особливо в умовах російської військової агресії. Входження українського суспільства, зокрема галузі культури, до світового інформаційного простору в умовах війни потребує інноваційних підходів до використання засобів музейної педагогіки як інструментів формування громадянина-патріота ХХІ ст. Ці процеси повинні визначатися докорінними якісними змінами у стратегічних напрямках розвитку закладів музейної справи всіх форм власності, у виявленні інноваційних напрямків розвитку музейної справи як одного з каталізаторів розвитку соціально орієнтованого сучасного українського суспільства, моделюванні змістовної складової щодо збереження культурної спадщини українського народу, як інструмента реалізації державної політики в галузі культури та освіти в умовах війни [14, с. 370].

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі: РОКМ), який активно використовує свій науково-просвітницький потенціал, спираючись на винятковий досвід тривалого наукового студіювання проблем героїчної історії українського народу, особливо на її визначальних етапах, зокрема у період Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, рушійною силою якої було козацтво. У музеї ця тема знайшла своє відображення не тільки в унікальних артефактах та змістовній експозиційній і виставковій роботі, а й у результатах його науково-дослідницької діяльності.

Ця проблема стала домінантною у наукових студіях видатного українського археолога й історика, музеєзнавця, дослідника Берестецької битви 1651 року, наукового консультанта РОКМ, доктора істо-

ричних наук Ігоря Кириловича Свешнікова (1914–1995) та відомого рівненського історика, музеєзнавця і краєзнавця, фахівця з історії Національно-визвольної війни, багаторічного завідувача відділом історії РОКМ, кандидата історичних наук Гурія Васильовича Бухала (1932–2008).

Наукова спадщина Ігоря Свешнікова та Гурія Бухала протягом тривалого часу привертала та продовжує привертати увагу вітчизняних науковців, завдяки її актуальності, особливо у сьогоденні, коли український народ, натхненний звитягою Запорізького козацтва, веде героїчну боротьбу з російськими агресорами за свободу і незалежність власної держави.

Проблема винятковості наукової спадщини Ігоря Свешнікова і Гурія Бухала в дослідженні Національно-визвольної війни, зокрема Берестецької битви, тісно пов'язана з діяльністю РОКМ і має вагомий обшир минулого і сучасного вітчизняного та зарубіжного наукового, науково-популярного і публіцистичного студіювання.

У процесі підготовки статті використані матеріали з фондів РОКМ та Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви», праці Ігоря Свешнікова [22; 23; 24;], Гурія Бухала [3; 4; 5; 6; 7], Дмитра Яворницького [36], Олександра Булиги [2], Володимира Виткалова і Тетяни Пономарьової [8], Володимира Мушировського [15], Юзефа Нікольченка [16; 17; 18; 19; 20], Тетяни Пономарьової і Олександра Булиги [21], Валерія Степанкова [25].

У 1997 році побачило світ колективне навчальне видання «Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII століть» [1], в якому Ігор Свешніков є автором розділів, що характеризують озброєння, знаряддя праці, одяг, особисті та побутові речі, пам'ятки духовної культури козаків. Основою для їхнього написання слугували пам'ятки матеріальної та духовної культури з досліджень поля Берестецької битви.

Нами були також використані матеріали круглого столу «Гурій Бухало: краєзнавець, музейник, дослідник, викладач та громадський діяч» (до 80-річчя від дня народження) у РОКМ, 31 березня 2012 р. [13] та круглого столу «105 років від дня народження І. К. Свешнікова» у Маріупольському державно-

му університеті, 19 жовтня 2020 р. [9], ювілейний (до 80-річчя від дня народження) бібліографічний покажчик наукової спадщини І. К. Свешнікова [10], науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Ігор Свешніков — археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження) [11].

Серед героїчних сторінок Національно-визвольної війни Берестецька битва, яка відбулася 29 червня-10 липня 1651 р. між селами Солонів, Острів і Пляшева нині Демидівської територіальної громади Рівненської області, посідає особливе місце у минулих і сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових студіях. Водночас, макрорубліцистичний фактор дослідження проблеми не завжди репрезентує реальний стан речей, що регулює і детермінує її інформаційний простір. Це зумовлює потребу подальшого вивчення багатьох аспектів битви і, передусім, таких її дискусійних питань, якими є вибір Богданом Хмельницьким місця для розташування козацько-селянського табору, конкретні події, що спричинили поразку української армії, реальна кількість полеглих козаків і селян тощо.

Роботи археологічних експедицій РОКМ, а потім Державного (з 2008 — Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом Ігоря Свешнікова з 1970 по 1994 рр. були першою в Україні блискучою практикою на теренах Європи дослідити археологічними методами територію битви Нового часу. Зіставлення відомих історичних фактів та проведені Ігорем Свешніковим картографування знахідок дозволили з'ясувати багато проблемних питань, пов'язаних із трактуванням її епізодів тактичних ходів головнокомандуючих тощо [22, с. 131–157]. Вчений також вперше у вітчизняній історіографії здійснив класифікацію документальних джерел Берестецької битви [17, с. 6–7].

Під час розкопок місця козацької переправи було досліджено понад 2,5 га суцільної площі, на якій виявлено останки загиблих козаків та понад 5 тисяч унікальних достовірних козацьких речей, конкретно датованих днем загибелі козацько-селянського табору — 10 липня 1651 р. Були встановлені шляхи відступу козацько-селянських військ із оточеного табору. Антропологічний матеріал, здобутий на переправі, слугував підґрунтям для науково обґрунтованих скульптурних реконструкцій портретів окремих учасників битви [21, с. 86].

Результати розкопок дозволили взяти під сумнів твердження польських учасників битви щодо «нищівної поразки» козацьких військ під Берестечком і загибелі під час захоплення табору 10 липня 1651 р. до 30 тис. козаків і селян. На думку Ігоря Свешнікова, підтриману провідними дослідниками

історії українського козацтва, втрати козацьких військ не були катастрофічними і склали 6–8 тисяч вояків [25, с. 1–4].

Завдяки археологічному матеріалу, що був співставлений з документальними, нарративними та іконографічними джерелами і планом битви, складеним у 70-х роках XVII ст. у Західній Європі, Ігорю Свешнікову вдалося загалом відтворити порядок розміщення козацьких військ і селян-повстанців на місці битви і тактику, застосовану Богданом Хмельницьким під Берестечком. Вони дали позитивні результати: шляхетським військам не вдалося перемогти козаків на початку битви 30 червня, і якби не підступна втеча татарської орди з лівого флангу козацько-селянського війська, битва під Берестечком, поза сумнівами, у черговий раз завершилась би перемогою козацько-селянської армії.

Після зради татар і захоплення ними у полон Богдана Хмельницького, козаки перейшли у повному бойовому порядку до лівого берега Пляшівки, де побудували новий укріплений табір і переправи через річку і болото. Протягом десяти днів шляхта не мала змоги здобути цей табір, і лише трагічна випадковість призвела до поразки козацько-селянського війська. Результати розкопок, ретельна камеральна робота та всебічна науково-дослідницька робота дозволили Ігорю Свешнікову відкрити невідомі сторінки з козацького військового спорядження, побуту і духовної культури [22, с. 228–257].

Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри та дерева, зокрема близько 20 екземплярів шкіряних чобіт. Наприкінці 1971 р. Ігорем Свешніковим та керівництвом РОКМ (директор Василь Сидоренко) розпочався інтенсивний пошук методів консервації і реставрації означених речей з козацької переправи. Розглядалися варіанти з використанням методик консервації та реставрації давніх виробів зі шкіри та дерева Проблемної лабораторії модифікації деревини Білоруського технологічного інституту та Ермітажу. Співробітники лабораторії рекомендували використовувати фенолспирти або консервувати дрібні речі, проварюючи їх у розчині цукру, що було досить зручно у польових умовах. Цей метод дозволив на початковому етапі ефективно консервувати дерев'яні вироби з козацької переправи.

На той час в СРСР тільки реставратори Ермітажу ефективно працювали з «археологічною шкірою». Серед зразків, представлених РОКМ для реставрації, були три чоботи і кілька дрібних шкіряних речей. У 1973 р. реставратор вищої категорії Ермітажу Дмитро Марковський вперше в СРСР здійснив на практиці реставрацію трьох оригінальних чобіт українських козаків 1651 р., які досі були відомі

лише з іконографії. На початку 70-х років оригінали шкіряних чобіт XVII ст. були представлені лише поодинокими екземплярами у музеях Німеччини, Франції, Польщі [18, с. 7].

На дослідженій території козацької переправи вони належали до найчисленніших знахідок. Проте методи консервації і реставрації виробів з дерева та шкіри, запропоновані на той час фахівцями-реставраторами, мали істотні недоліки. Використання фенолспиртів було розраховане на проведення консервації археологічного дерева у великих об'ємах із використанням промислових технологій і трудомістких процесів. А проварювання у цукрі дерев'яних предметів дещо змінювало їхній початковий вигляд. Щодо методу фахівців із Ермітажу реставрації виробів із шкіри, то він хоча і визнавався на той час прогресивним, але був досить складним, затратним і не завжди ефективним.

Ці обставини, а також необхідність термінової консервації артефактів із козацької переправи спонукали Ігоря Свешнікова особисто вирішувати цю проблему. За короткий час він розробив власну методику консервації та реставрації виробів із дерева та шкіри. Вона була настільки універсальною, ефективною і доступною, що дозволяла вже після завершення чергового польового сезону оперативно проводити реставраційні роботи на високому науковому і професійному рівні. Вироби зі шкіри і дерева, реставровані ученим, практично не втрачали початкового вигляду і зберігали необхідний фізичний стан. До цього слід додати, що Ігорь Свешніков за особистою методикою здійснював реставрацію речей з різних металів: предмети козацького озброєння і господарські знаряддя, монети, речі культового призначення, прикраси, фрагменти народних музичних інструментів тощо [16, с. 96].

Усі реставровані речі з козацької переправи поля Берестецької битви становлять колекцію оригінальних унікальних речей, що належали різним суспільним групам і відображають матеріальну і духовну культуру населення України середини XVII ст. Вони абсолютно датовані 10-м липня 1651 року! Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії середини XVII ст., тоді як відомі нечисленні описи козаків у записках сучасників є короткими, недостатніми, іноді, фантастичними. А висновки Дмитра Яворницького, що ґрунтуються на переказах, належать, переважно до XVIII ст., і не завжди відповідають спостереженням, зробленим під час розкопок поля Берестецької битви [26, с. 173–180].

Реставровані Ігорем Свешніковим предмети озброєння і військового спорядження, побуту і культури українських козаків і селян утворили основу унікальних експозицій Державного (з 2008

року — Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Пляшева та Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вони є еталоном для порівняння та абсолютного датування відповідних артефактів і колекцій не тільки в Україні, а й за її межами.

У 1992 р. Ігор Свешніков завершив роботу над монографією «Битва під Берестечком», яка цього ж року була надрукована у Львові у видавництві «Світ» [2]. У книзі здійснений унікальний науковий підхід щодо студіювання важливих проблем, які всебічно розкривають панораму героїчного життя українського народу в драматичному епізоді його історії, яким була Берестецька битва. Монографія надихнула багатьох дослідників доступитися до проблеми, що, у підсумку, ще вагомніше репрезентувала світовій науковій громадськості унікальність багатовікової історії і культури українства.

Після раптової смерті Ігоря Свешнікова 20 серпня 1995 р. під час розкопок на території Дубенського замку, дослідження поля Берестецької битви продовжувала археологічна експедиція Державного заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом доктора історичних наук, професора Рівненського державного гуманітарного університету Богдана Прищепи.

У згаданому нами науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Ігор Свешніков — археолог, історик, краєзнавець» (до 100-річчя від дня народження) повністю представлена наукова спадщина вченого, що складає 205 найменувань, серед яких битві під Берестечком присвячено 52!

На 1970-90-і роки припадає активна наукова діяльність відомого рівненського дослідника історії України Нового часу, зокрема подій Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. — Гурія Бухала. В означений час його наукові студії зацікавили авторитетного вітчизняного вченого, старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР Ігоря Слабеева (1923–1989). Саме він у 1976 р. запропонував Гурію Бухалу під своїм керівництвом розпочати роботу над дисертацією для здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Враховуючи наукові інтереси Гурія Бухала та вільне володіння польською мовою, у 1975 році було затверджено тему його майбутньої дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: «Визвольна війна українського народу 1648–1654 років у сучасній польській історіографії». Вища атестаційна комісія визначила Інститут суспільних наук АН УРСР (м. Львів) провідною науковою установою для підготовки дисертації, а установою, де вона виконувалася — РОКМ, у якому Гурій Бухало працював завідувачем відділу історії.

Основний зміст свого дисертаційного дослідження пошукувач виклав у публікаціях: «Сучасна польська історіографія про возз'єднання України з Росією» [7], «До питання щодо використання джерел про визвольну війну українського народу 1648–1654 років у працях сучасних польських істориків [3]», «Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648–1654 рр.» [4], «Польская историография о воссоединении Украины с Россией» [6].

Незважаючи на вимушену «данину» тогочасній радянській ідеологічній доктрині щодо історії та культури України, Гурій Бухало у своїх публікаціях і дисертації наповнив реальним змістом «білі і чорні плями» найтрагічнішого періоду у взаємовідносинах України і Польщі у Новий час. Без перебільшення у наукових студіях Гурія Бухала, за складних умов «партійності науки в СРСР», відроджувалася історична істина, відтворювалася правдива картина історії національно-визвольної боротьби українського народу у другій половині XVII ст.

Роботу над дисертацією Гурій Бухало завершив у травні 1980 р. Блискучий її захист відбувся 26 червня 1980 р. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Інституту історії АН УРСР. Проблеми, що знайшли своє відображення на її сторінках, однаково важливі як для української, так і для польської історичної науки. Основною метою дисертації її автор вважав проведення глибокого «аналізу широкого кола праць сучасних (1953–1979 рр. — Ю.Н.) польських істориків, присвячених визвольній війні...». Одним із завдань визначалася необхідність «виявити недостатньо досліджені питання й окремі недоліки, що мали місце у висвітленні та оцінці сучасними польськими істориками окремих подій визвольної війни...» [5, с. 7].

Для реалізації поставленої мети і завдань Гурій Бухало використав оригінальну структуру дослідження, що складається з трьох розділів, основними з яких, на нашу думку, були перший: «Історіографія Польської Народної Республіки про передумови визвольної війни українського народу 1648–1654 років» і другий: «Визвольна війна українського народу 1648–1654 років у висвітленні істориків Польської Народної Республіки». У третьому розділі автор дисертації аналізує позицію сучасних польських істориків щодо Переяславських домовленостей січня 1654 р. між Гетьманщиною і Московським царством [5, с. 10–21].

Вражає об'єм опрацьованого у дисертації історіографічного матеріалу, як польського так і вітчизняного. На її сторінках були глибоко проаналізовані праці відомих польських істориків С. Арнольда, Л. Базилева, Б. Барановського, В. Бортновського, М. Ваврикової,

С. Вархолика, Я. Виммера, Є. Вислоцького, З. Вуйцика, А. Вичанського, С.-Ф. Тверського, Ю. Геройського, М. Горна, Е. Горнової, О. Гурки, Ю. Дересевича, З. Іжиковського, З. Качмарчика, А. Керестена, В. Куди, В. Куркевича, Ю. Лещинського, С. Либишовської, Г. Лябуди, Я. Мацшевського, Я. Паєвського, К. Пиварського, Л. Подгородецького, А. Пшибося, Я. Середики, В. Серчика, С. Среневського, Я. Тазьбира, В. Чаплинського, Я. Шафлика, С. Щетки, Г. Язвинської, а також дослідження українських вчених І. Бойка, В. Борисенка, В. Голобуцького, В. Грабовецького, К. Гуслистого, В. Дядиченка, А. Касименка, М. Ковальського, А. Козаченка, В. Королюка, І. Крип'якевича, Ю. Мицика, В. Пичети, Г. Сергієнка, В. Смоля, І. Стороженка, Ф. Шевченка та інших.

За результатами студювання проблеми Гурій Бухало першим у радянській історіографії робить висновок, що польські історики 1950–70-х років, попри певний суб'єктивізм в оцінці подій Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., причиною, драматичного для обох сторін, конфлікту визнають:

- у політичній сфері — польську імперську політику, що позбавляла український народ навіть перспектив незалежного державного розвитку;
- у соціально-економічній сфері — примусове створення в Україні польських магнатсько-шляхетських фільваркових господарств, які ґрунтувалися на праці закріпачених селян, втрати українськими селянами, міщанами, козаками і дрібною шляхтою особистої власності, курс польського уряду на ліквідацію українського козацтва як стану;
- у національно-релігійній сфері — політику Речі Посполитої щодо ліквідації православ'я в українських землях та примусового насадження католицизму й уніатства, дискримінацію у сфері мови і освіти.

Не залишилися поза увагою Гурія Бухала і непоодинокі факти щодо участі поляків у війні, але на боці українських козаків і повстанців: «Без сумніву, радянських істориків зацікавлять свідчення, наведені польськими істориками (Б. Барановським, С. Либишовською, В. Чаплинським), засновані на аналізі виявлених документів щодо безпосередньої участі у боротьбі проти польських магнатів і шляхти, вихідців з Польщі — селян, ремісників, міщан, дрібної шляхти у складі козацько-селянських військ. Це питання в історіографії Польщі досліджене більш глибоко, ніж у радянській» [5, с. 6]. Відверто сміливий висновок для дисертанта в СРСР 1970-х років!

Вже багато років привертає увагу науковців історичний нарис Гурія Бухала «Круг містечка

Берестечка. Рівне. 1993. 104 с.», виданий до 445-ої річниці Берестецької битви. У книзі були ретельно проаналізовані раніше не відомі джерела щодо подій у Гетьманщині, Запорозькій Січі, Речі Посполитій, Московії та Османській імперії на передодні битви, безпосередньо під час битви та після битви з архівів Канади, США і Німеччини.

Практичне значення наукових студій Ігоря Свешнікова і Гурія Бухала в царині козацтвознавства полягає у можливості використання їх методів та інструментів для наступних досліджень за напрямками: археологія, історія, культура, краєзнавство і музеєзнавство України.

Водночас зауважимо, що у сучасному музеєзнавстві в Україні, на наш погляд, існує важлива проблема, без вирішення якої майбутній поступ галузі буде проблематичним. Воно повинно позбутися минулих стереотипів сприйняття музейної інституції як кінцевого результату матеріальної та духовної діяльності соціуму. Навпаки — «має стати адекватним викликам часу і найголовніше у цьому поступі — ціннісна система історично-культурних, національних, ідеологічних, загальнолюдських світоглядних переконань» [12, с. 20]. Прикладом є діяльність РОКМ щодо використання наукової спадщини Ігоря Свешнікова і Гурія Бухала з історії і культури українського козацтва.

Джерела та література:

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. / Д. Я. Телегін (відп. ред.), І. С. Винокур, О. М. Титова, І. К. Свешніков та ін. Навч. посібник. Київ, 1997. 336 с.
2. Булига О. Археологічна колекція предметів XVII ст., винайдених на місці Берестецької битви (1651) експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Ігоря Свешнікова. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2015. Вип. XV. Ч. 1. С. 11–13.
3. Бухало Г. В. До питання щодо використання джерел про визвольну війну українського народу 1648–1654 років у працях сучасних польських істориків. *Архіви України*. 1976. № 6. С. 55–60.
4. Бухало Г. В. Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648–1654 рр. *Український історичний журнал*. 1978. № 9. С. 129–133.
5. Бухало Г. В. Освободительная война украинского народа 1648–1654 годов в современной польской историографии. Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.09 «Историография и источниковедение». Київ, 1980. 24 с.
6. Бухало Г. В. Польская историография о воссоединении Украины с Россией. *Советское славяноведение*. 1979. № 3. С. 102–104.
7. Бухало Г. В. Сучасна польська історіографія про возз'єднання України з Росією. *Український історичний журнал*. 1976. № 6. С. 130–133.
8. Виткалов В. Г., Пономарьова Т. О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І. К. Свешнікова. Хрестоматія. Рівне, 2005. 404 с.
9. *Збірник матеріалів круглого столу, присвяченого 105-річчю від дня народження видатного українського археолога, історика, культуролога, краєзнавця і музеєзнавця, доктора історичних наук І. К. Свешнікова*. Маріупольський державний університет. 19 жовтня 2020 року. За загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш; автори-укладачі: В. О. Кудлай, Ю. М. Нікольченко та ін. Маріуполь, 2020. 51 с.
10. Ігор Кирилович Свешніков. Бібліографічний покажчик. До 80-річчя від дня народження вченого. Упоряд. І. Г. Пащук. Рівне, 1995. 38 с.
11. Ігор Свешніков — археолог, історик, краєзнавець. *Наук.-допом. біобібліогр. покажч. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка*. Уклад.: Л. М. Малишева; наук. ред.: О. Л. Промська; відп. за вип.: В. П. Ярощук. Рівне, 2015. 128 с.
12. Квас, О., Волошин, С. Формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*, 2018, 11, 18–22.
13. Круглий стіл «Гурій Бухало: краєзнавець, музейник, дослідник, викладач та громадський діяч» (до 80-річчя з дня народження). Рівненський обласний краєзнавчий музей. 31 березня 2012 р. URL: http://lobmus.ucoz.ua/blog/kruglij_stil_prisvjachenij_guriju_bukhalu!2012-04-03-60.
14. Медведєв І. Музейна педагогіка як інструмент реалізації інформаційної політики в умовах війни. *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей*. [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2022. 366–371. URL: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-616-2-2022-390>.
15. Мушировський В. М. Музейники за покликанням. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2012. Вип. X. С. 22–23.
16. Нікольченко Ю. М. Археологічні та історико-краєзнавчі студії І. К. Свешнікова. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 36. наук. праць. 2012. Вип. 4–5. С. 92–99.
17. Нікольченко Ю. М. Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. 2012. Вип. 56 (№ 1). С. 5–10.

18. Нікольченко Ю. М. Вчений Божою милістю (До 100-річчя від дня народження І. К. Свешнікова). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2015. Вип. XV. Ч. 1. С. 5–10.
19. Нікольченко Ю. М. Дослідження поля Берестецької битви археологічними методами. *Збірник наукових праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди*. Серія «Історія та географія». 2010. Вип. 38. С. 188–192.
20. Нікольченко Ю. М. Наукові студії Г. В. Бухала. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. 2012. Вип. X. С. 11–14.
21. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції. Луцьк, 2014. 188 с.
22. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів, 1992. 304 с.
23. Свешніков І. К. Вогнепальна козацька зброя періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. за матеріалами з розкопок місця Берестецької битви. *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. наук. пр. Київ, 1993. Вип. 2. С. 136–142.
24. Свешніков І. К. Озброєння козацького війська за матеріалами розкопок місця Берестецької битви 1651 р. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*: у 3 вип.: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 500-річчю укр. козацтва. Київ-Дніпропетровськ. 13–17 трав. 1991 р. Київ, 1993. Вип. 2. С. 161–170.
25. Степанков В. С. Берестецька кампанія 1651 року: проблеми періодизації. *Берестецька битва в історії України*. Тези 3-ої респуб. наук.-теорет. конф. 26 червня 1992 року, м. Рівне. С. 1–4.
26. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3-х томах. Т. 1. Львів, 1990. 319 с.